

X BOB

YEVROPA XALQLARI

42-§. Yevropa aholisining tarixiy-etnologik tavsifi.

43-§. Gʻarbiy Yevropaning roman-german va anglo-saks xalqlari.

44-§. Yevropadagi slavyan xalqlari.

45-§. Janubiy va Shimoliy Yevropa xalqlari.

42-§. Yevropa aholisining tarixiy-etnologik tavsifi

Yevropa (yun. Europe, osuriy tilida «ereb» – *gʻarb*) – qitʼa, Yevrosiyo materigining gʻarbiy qismida joylangan boʻlib, umumiy yer maydoni 10507 ming km²; 730 ming km² ni orollar tashkil etadi. Qitʼa Shimoliy yarim sharda joylashgan, Osiyo bilan chegarasi shartli ravishda Ural togʻlarining sharqiy etagi, Emba daryosi, Kaspiy dengizi, Kuma-Manich botigʻi orqali va Don daryosining quyilish joyidan oʻtkazilgan. Shimoldan Shimoliy Muz okeani va uning dengizlari (Kara, Barents, Oq, Norvegiya) bilan, gʻarb va janubdan Atlantika okeani va uning dengizlari (Boltiq, Shimoliy, Oʻrta, Marmar, Qora va Azov) bilan chegaralangan. Yevropa hududining 25 foizini yarim orollar tashkil etadi, ularning eng yiriklari: Kola, Skandinaviya, Yutlandiya, Bretan, Pireney, Apennin, Bolqon, Qrim yarim orollari tashkil qiladi. Yevropa aholisi taxminan 830,4 million kishini (2010-yil) yoki Yer yuzi aholisining taxminan 11 foizini tashkil qiladi. Yevropa aholiining tabiiy oʻsishi nisbatan sekin

Yevropa mamlakatlarning siyosiy xaritasi

bo'lishiga qaramasdan aholining o'rtacha yoshi boshqa qit'alardagiga qaraganda yuqori hisoblanadi.

Zamonaviy Yevropa mamlakatlari aholisi soni va yer maydoniga ko'ra o'zaro farqlanadi. Qit'adagi aholisi soniga ko'ra eng kam sonli nufuzga ega mamlakat – San-Marino bo'lib, bu mamlakatda 28 200 kishi istiqomat qilsa, eng ko'p sonli mamlakat Rossiya Federatsiyasida esa 143 mln. aholi yashaydi. Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan ko'plab mamlakatlar (yigirma to'rt)da aholi soni 8 mln. dan kam bo'lib, 7 ta mamlakat (San-Marino, Lixtenshteyn, Andorra, Islandiya, Malta, Lyuksemburg va Kipr)ning 1 mln. dan kam aholisi bor. 10 ta mamlakatda 8 – 20 mln. gacha, 4

ta mamlakatda – 20 – 50 mln. (Ruminiya – 22 mln. Polsha – 38 mln. Ispaniya – 40 mln. Ukraina – 49 mln.) aholi yashaydi. Yevropa Ittifoqiga kirgan mamlakatlarning yarmida 50 mln. dan ko'p aholi: Italiya (56,3 mln.), Fransiya (59,6 mln.), Buyuk Britaniya (60 mln.) va Rossiya Federatsiyasida (143 mln.) istiqomat qiladi.

Yevropa qit'asida yashovchi xalqlar butun jahon madaniyati tarixida muhim rol o'ynagan. Ular eng qadimgi zamonlarda, ayniqsa, qadimgi Gretsiya va Rim davrlaridan boshlab deyarli olamga tarqalgan bugungi Yevropa madaniyatiga asos solgan elatlarining avlodlaridir. Bu qadimiy madaniy meros, buyuk geografik kashfiyotlardan keyin uyg'onish davrlaridan boshlab sivilizatsiyaning gurkirab o'sishi natijasida qayta tiklanib, boshqa qit'alarga ham tarqalgan edi. Zamonamiz madaniyatini Yevropada paydo bo'lgan qadimgi Gretsiya va Rim madaniyatlarisiz tasavvur qilish qiyin.

Yevropada odamning uzoq davrlarda paydo bo'lishi, aholining zichligi, sanoat va qishloq xo'jaligining gurkirab o'sishi uning tabiiy sharoitining ancha o'zgarishiga sabab bo'lgan. Yevropaliklarning hayotida va tabiatida yirik sanoat markazlarining shakllanishi, bir-biriga chatishib ketgan ekin dalalari va qishloqlarning, sun'iy o'rmonlar va turli transport vositalarining yaratilishi muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Hozirgacha Yevropa mamlakatlari ko'pining okean va dengizlar bilan bog'liq bo'lishi ularning iqtisodiyoti va madaniyatida katta rol o'ynab kelmoqda. Ayniqsa, dengiz savdosi, okean va dengiz mahsulotlaridan foydalanish bu mamlakatlarning taraqqiyotiga beqiyos ta'sir qilib kelgan.

Insoniyat Janubiy Yevropa va uning o'rta qismini eng qadimiy davrlardan o'zlashtira boshlagan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, aksariyat Yevropa mam-

lakatlarida ilk paleolit davridan odamlar yashagan. Fransiya g'orlarida topilgan tosh qurollar, arxeologlarning ta'rificha, bu yerda ketma-ket paleolit madaniyati shakllanib kelganligini tasdiqlaydi. So'nggi yillarda Ispaniya shimoli-sharbidagi tog'dagi g'ordan topilgan ikki insonning skeletini tadqiq qilish matijasida bundan 7000 yil oldin yashab o'tgan insonlar ekanligini aniqladilar. Ispaniyaning Barselona shahridagi Evolyucion biologiya instituti mutahassislari o'zlarining tadqiqotlari asosida Ovro'poda 7000 yil oldin yashagan, ovchilik va meva-cheva terib yashagan odamlarning badani qora va ko'zlari ko'k bo'lgan, degan xulosaga kelganlar. DNK tekshiruvlariga ko'ra, bu odamlarning ko'zlari moviy bo'lsa-da, sochlari qora yoki mallarang, badanlari esa qora bo'lgan. Ayanan bu fikr fandagi yevropoliklarni ajdodlari ko'k ko'z, sarik sochli va badani oq bo'lgan degan qarashni xato ekanligini tasdiqladi.

Ma'lumki hozirgi kungacha ko'plab tarixiy-arxeologik tadqiqotlarda tahminan 45000 yilcha oldin Afrikadan Yevro'poga ko'chganlaridan keyin odamlarning badani oqarib boshlagan deb hisoblab kelinar edi. Shuningdek, "avvallari Afrikadan ultrabinafsha nurlar kam shimoliy kengliklarga ko'chib o'tilganidan keyin inson terisida D vitamini sintezi tufayli teri tez oqara boshlagan deb hisoblanar edi. Lekin oxirgi tadqiqotlardan shu narsa aniq bo'layaptiki, bunday qarash to'g'ri bo'lmagan. Ispaniyadagi Evolyutsion biologiya instituti tadqiqotchilari rahbari Karles Lalesa-Foksning fikricha, bu odamlar Yevropoda 40 ming yil avval yashashgan, lekin ularning terisi qoraligicha qolgan. Aynan Ispaniyadagi g'ordan topilgan insonlarning DNKsini o'rganish orqali olimlar, bu odamlar asosan oqsilli ovqatlar iste'mol qilishgan, sut va tarkibida krahmal moddasi bor mahsulotlarni yemagan degan hulosaga kelganlar. Sut va krahmalli

yeguliklarni odamlar dehqonchilikni o'rganganlaridan keyin iste'mol qila boshlaganlar.

Ibtidoiy ajdodlar dastlab yirik hayvonlarga ov qilib kun kechirganlar, g'orlarda, chayla va yerto'lalarda yashaganlar, toshlardan, yog'och va suyakdan turli qurollar yasaganlar, teridan kiyim tikishni bilganlar. Ular kichik urug' turkumlarga bo'lingan, qoyalarga rasmlar chizishgan, turlicha xo'jalik shakllari yaratganlar. Masalan, Boltiq bo'yida, asosan, baliqchilik (maglemos madaniyati), Shimoliy dengiz sohillarida dengiz terimchiligi (kyokke-meding madaniyati), ichki hududlarda bug'u ovchiligi (tardenuaz, svider kabi madaniyatlar) xo'jaliklari paydo bo'lgan.

Yevropa madaniyatining keyingi rivojida neolit davri katta ahamiyatga ega. Miloddan avvalgi IV – II mingyilliklarini o'z ichiga olgan bu davr tosh qurollarini ishlab chiqarishning takomillashishi, o'q-yoyning kashf etilishi, kulolchilik va to'qimachilikning paydo bo'lishi, asta-sekin dehqonchilik va chorvachilik xo'jaliklarining vujudga kelishi, o'troq aholiga xos qishloqlarning tashkil topishi bilan belgilanadi. Turli hududlarda mahalliy tabiiy sharoitga moslashgan madaniyatlar shakllanadi. Ammo turli madaniyat yaratgan elatlarning qaysi tillarda gapirganligi hozirgacha noaniq. Faqat miloddan avvalgi ikkinchi ming yillikdan boshlab butun Yevropa qit'asiga hind-yevropa tillarida gapiradigan qabilalar tarqala boshlaydi. Ular asta-sekin janubda Bolqon yarim orolini va Krit orolini, keyin (miloddan avvalgi 1 mingyilliklarda) Italiyaning ko'p qismini egallaydilar. Eng katta to'lqin (kelt qabilalari) G'arbiy Yevropaga yetib hozirgi Fransiya va Belgiyaga joylashgan. Pireney yarim oroliga kelgan keltlar iberlar bilan aralashib «keltiber» aholisiga asos solgan, Britaniya orolini egallagan.

Hind-yevropa tillari miloddan avvalgi II – I ming-yilliklarda butun Yevropaga tarqalgan. Lekin milodgacha boʻlgan 1 mingyillikda mintaqda hind-yevropa tillariga kirmagan aholi yashagan. Italiyada etrusklar, Piriney yarim orolida iberlar shular jumlasidan boʻlgan. Hozirgi kunda Ispaniyaning shimolida va Fransiyaning ayrim chegara hududlarida yashovchi basklar hind-yevropa tillarigacha boʻlgan davrdagi til davomchilari boʻlib, ularni Yevropadagi biror-bir zamonaviy tillarga qarindoshligi yoʻq. Umuman olganda, bu tilning asli kelib chiqishi qanday ekanligi haligacha qorongʻu. Keyingi xalqlarning buyuk koʻchishi davrida koʻhna Yevropa aholisi yana ham koʻproq aralashib ketgan. Sharqdan koʻchib kelgan gunlar, avarlar, bulgʻor va vengerlar mahalliy hind-yevropa xalqlarini harakatga keltirgan. Oʻsha davrda german qabilalari gʻarb tomon siljib keng hududda joylashgan, Dnepr va Visla vohalarida yashagan slavyan qabilalari esa Bolqon yarim oroliga va Sharqiy Yevropaga koʻchib kelib oʻrnashgan. Bu etnik jarayon keyin ham davom qilib, hozirgi Yevropa xalqlarining shakllanishiga asos solgan edi.

XX asrning 50-yillarida Yevropa yirik migratsiya jarayonlarini boshdan kechirdi. Ular davomida Oʻrta yer dengiz mamlakatlari Gʻarb va Shimolni arzon ishchi kuchi bilan taʼminlab turdilar. Maʼlum bir davr mobaynida Turkiya, Shimoliy Afrika, Yunoniston, Janubiy Ispaniya va Italiyadagi aholi muhojirligi qoʻllab-quvatlangan. Chunki rivojlangan davlatlarda ishchi kuchi oʻta tanqis edi. Avval mustamlakachi boʻlgan davlatlarga sobiq koloniyalardan katta muhojirlar oqimi kela boshladi – birinchi oʻrinda Fransiya(jazoirliklar), Gollandiyaga (indoneziyaliklar) va Buyuk Britaniyaga, Gʻarbiy Yevropaga ishchi kuchi migratsiyasi, taxminan, 20 yil avval iqtisodiy oʻsishdan soʻng, kamaydi. Bu muhojirlarning deyarli bar-

chasi joylashib fuqarolik qabul qilishlariga qaramay, etnik guruhlarining vakillari o'z yuridik huquqlarini cheklanishiga duch kelmoqdalar. Ba'zi davlatlarda ishchi kuchining vaqtinchalik migratsiyasini tashkil etish borasida qonunlar qabul qilindi. Lekin ular bugungi holatga umuman to'g'ri kelmaydi.

Boshqa davlatlarda (masalan, Fransiya, Germaniya) muhojirlarga nisbatan huquqlarni cheklash siyosati olib borildi. Masalan, ular yaqin qarindoshini olib kirish huquqidan mahrum edilar.

Ko'pchilik G'arbiy Yevropa davlatlarida muhojirlarni o'z davlatlariga qaytarish kompaniyalarini o'tkazishlar; ular ishini yo'qotsa yoki qonunni buzsa, deportatsiya qilinar edi. Bu holat ayniqsa migrant yoshlar siyosati uchun xavflidir, chunki ular G'arbiy Yevropada tug'ilganlar va endi o'zlari umuman tanimaydigan davlatga ko'chib borish majburiyatiga duch kelmoqdalar¹.

43-§. G'arbiy Yevropaning roman-german va anglo-saks xalqlari

Yevropa xalqlarining ko'pchiligi hind-yevropa – slavyan, german, roman va kelt tillarida gapiradilar. Slavyan til turkumiga g'arbiy slavyanlardan cheklar, slovaklar, polyaklar va janubiy slavyanlardan serblar, bolgarlar, xorvatlar, slovenlar, chernogorlar, makedoniyaliklar va bosniylar; Sharqiy slavyanlarga esa ruslar, beloruslar, ukrainlar kiradi. Roman til turkumiga janub va g'arbda yashovchi italyanlar, fransuzlar, vallonlar, ispanlar, portugallar, ruminlar, moldovanlar kiradi. Qadimgi davrda keng tarqalgan kelt tilida gapiradigan elatlarning avlodi hozir faqat Irlandiyada, qisman Shotlandiyada, Angliya va Fran-

¹ Гидденс Э. Социология. Тошкент, “Шарк”, 2002. – 308 – 309-бетлар.